

DOI 10.31558/2519-2949.2025.3.12

УДК 351.86:314.15]:159.9(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1125-647X>**Наумкіна С. М., Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7391-2498>**Кокорєв О. В., Державний університет Інтелектуальних технологій і зв'язку**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1968-4858>**Тарасов А. В., Державний університет Інтелектуальних технологій і зв'язку**

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЛЮДСЬКОГО ВИМІРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОГНІТИВНИМ ЗАГРОЗАМ

У статті здійснено комплексний аналіз політико-правових основ людського виміру національної безпеки України в умовах повномасштабної війни, який розглядається через призму двох взаємопов'язаних компонентів: фізичного виживання нації та її когнітивної стійкості. Обґрунтовано, що сучасна гібридна війна ведеться не лише за території, а й за людей – їхню фізичну присутність, демографічний потенціал, свідомість та волю до спротиву. Метою дослідження є визначення ключових загроз у людському вимірі безпеки та аналіз ефективності державних стратегій, спрямованих на їх нейтралізацію. Методологія дослідження поєднує концептуальний аналіз теорій людської безпеки та когнітивної війни, статистичний аналіз демографічних та міграційних даних, а також контент-аналіз стратегічних документів та інформаційних кампаній. У статті детально проаналізовано загрози фізичному виживанню нації, зокрема демографічну кризу, спричинену безпрецедентною міграцією, падінням народжуваності та воєнними втратами, а також кризу людського капіталу через «відтік мізків» та погіршення здоров'я населення. Розглянуто державні політики, спрямовані на подолання цих викликів, зокрема підтримку ВПО та програми повернення біженців. Окрему увагу приділено аналізу когнітивних загроз як елементу цілеспрямованої війни проти української ідентичності та суспільної згуртованості. Досліджено основні наративи російських інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) та українські стратегії протидії, включаючи діяльність Центру протидії дезінформації та розвиток медіаграмотності. Ключовим елементом статті є аналіз взаємозв'язку між фізичним та когнітивним вимірами: показано, як дезінформація впливає на міграційні рішення та психологічний стан громадян, і як, у свою чергу, соціально-економічні труднощі підвищують вразливість до ворожої пропаганди. Зроблено висновок про нагальну потребу в розробці та імплементації інтегрованої державної стратегії людської безпеки, яка б синхронізувала демографічні, соціальні, освітні та інформаційні політики для забезпечення довгострокової стійкості та виживання української нації.

Ключові слова: національна безпека, політико-правові основи людського виміру, державна стратегія, держава, нація, влада, політика, політичний простір, людська безпека, демографічна криза, когнітивні загрози, інформаційна війна, політико-правові стратегії виживання, правова безпека, біженці, людський капітал, ідентичність, національна стійкість, Україна.

Вступ. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України кардинально змінила парадигму національної безпеки. Якщо класичні підходи зосереджувалися переважно на військових, політичних та економічних аспектах, то сучасна війна наочно продемонструвала, що головною ціллю агресора і водночас головним ресурсом спротиву є людина. Відтак, політико-правовий та людський вимір національної безпеки виходять на передній план, перетворюючись із допоміжного елементу на центральну вісь, навколо якої має будуватися вся державна політика. Цей

вимір є дуальним: він охоплює як фізичне виживання нації – її демографічний потенціал, здоров'я, людський капітал, так і її когнітивне виживання – стійкість суспільної свідомості до ворожих інформаційно-психологічних впливів, збереження ідентичності та волі до боротьби.

Актуальність дослідження цієї теми зумовлена екзистенційним характером загроз, що постали перед Україною. Демографічна криза, поглиблена війною, та цілеспрямовані когнітивні атаки на українське суспільство є двома сторонами однієї медалі – війни на виснаження та знищення. Ігнорування одного з цих аспектів на користь іншого неминуче призведе до стратегічної поразки. Саме тому дослідження взаємозв'язку між стратегіями фізичного та когнітивного виживання, а також розробка інтегрованої політики у цій сфері є одним із найважливіших завдань сучасної української політичної науки.

Концептуалізація безпеки пройшла значну еволюцію від державоцентричної моделі до людиноцентричної. Основи останньої були закладені у концепції «людської безпеки» (human security), запропонованій ПРООН у 1994 році, що визначає безпеку через захист людей від хронічних загроз та раптових руйнівних потрясінь [1]. Теоретики Копенгагенської школи, зокрема Б. Бузан та О. Вейвер, розширили поняття безпеки, ввівши категорію «суспільної безпеки» (societal security), що стосується здатності суспільства зберігати свою ідентичність [2]. Ці підходи є важливою теоретичною рамкою для аналізу політико-правових основ людського виміру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському науковому дискурсі демографічні аспекти безпеки глибоко аналізуються у працях науковців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, зокрема Е. Лібанової, яка наголошує на катастрофічних наслідках війни для демографічного майбутнього країни [3; 4]. Проблематика інформаційної та когнітивної безпеки активно розробляється експертами Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД), Центру протидії дезінформації (ЦПД) та неурядовими організаціями, такими як «Детектор медіа» та StopFake [5; 6; 7]. У працях В. Горбуліна та О. Литвиненка аналізуються стратегії ведення гібридної війни та протидії інформаційним загрозам [8]. Проте, комплексних досліджень, які б системно поєднували аналіз демографічних загроз та загроз когнітивній безпеці як єдиного об'єкта в рамках людського виміру національної безпеки, наразі бракує, що й визначає наукову новизну та мету даної статті.

Метою статті є визначення ключових загроз людському виміру національної безпеки України (демографічних та когнітивних) та розробка пропозицій щодо формування інтегрованої державної політики, спрямованої на забезпечення стратегій виживання та стійкості української нації.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна війна завдала нищівного удару по демографічному та соціальному потенціалу України, створивши загрози, які матимуть довгострокові наслідки.

Україна увійшла у війну, вже перебуваючи у стані демографічної кризи, але агресія багаторазово її поглибила. По-перше, це безпрецедентна за масштабами вимушена міграція. Так, за даними УВКБ ООН, станом на середину 2024 року, мільйони українців залишаються біженцями за кордоном, ще мільйони є внутрішньо переміщеними особами (ВПО) [9]. Переважна більшість біженців – це жінки та діти, що створює гендерний та віковий дисбаланс у структурі населення та розриває сімейні зв'язки. По-друге, спостерігається катастрофічне падіння народжуваності. За даними Міністерства юстиції, у 2023 році було зафіксовано найнижчий показник народжуваності за всю історію незалежності, і ця тенденція продовжується [10]. По-третє, це прямі та непрямі людські втрати: загибель військових та цивільних, погіршення стану здоров'я та скорочення очікуваної тривалості життя. Як зазначає Е. Лібанова, кумулятивний ефект цих факторів може призвести до того, що населення України скоротиться до критичної межі, що поставить під загрозу можливість освоєння та контролю власної території [3, с. 15-18].

Варто звернути увагу і на кризу людського капіталу. Разом з людьми Україна втрачає їхні знання, навички та досвід. «Відтік мізків» є однією з найболючіших проблем, оскільки серед біженців значна частка людей з вищою освітою та високою кваліфікацією. Їхня успішна інтеграція в суспільства приймаючих країн з кожним роком війни зменшує шанси на повернення. Війна також руйнує освітню інфраструктуру та знижує якість освіти через перехід на дистанційне навчання та безпекові ризики.

Не менш серйозною є криза у сфері охорони здоров'я, особливо ментального. Мільйони людей, включаючи військових, ВПО, мешканців деокупованих територій, дітей, страждають від посттравматичного стресового розладу (ПТСР), тривожних розладів та депресії, що потребує створення розгалуженої системи психологічної допомоги [4, с. 45-48].

В останній час все частіше аналізується поняття «державна політика виживання». У відповідь на ці виклики Україна реалізує низку політик. Так, розроблено Стратегію демографічного розвитку України на період до 2040 року, яка визначає пріоритети у сферах підтримки сім'ї, охорони здоров'я та міграційної політики [11]. Уряд надає допомогу ВПО, розробляє програми для заохочення повернення біженців, створює систему реабілітації та підтримки ветеранів. Проте ефективність цих заходів часто обмежується браком фінансових ресурсів, бюрократичними перепонами та недостатньою координацією між різними відомствами.

З поняттям «державна політика виживання» дуже стисло пов'язано й інше важливе поняття – когнітивне виживання нації. Тобто, це, перш за все, протидія інформаційно-психологічним загрозам.

Паралельно з фізичним виснаженням Росія веде цілеспрямовану війну за свідомість українців, прагнучи зруйнувати їхню ідентичність, соціальну згуртованість та волю до спротиву. Це і є так звана когнітивна війна.

Стисло нададим аналіз когнітивних загроз. Так, незважаючи на те, що основні наративи російських інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) еволюціонують, їхня мета залишається незмінною. За даними Центру протидії дезінформації, ключовими напрямками є: дискредитація військово-політичного керівництва України (поширення фейків про «некомпетентність», «корупцію», «зраду»); створення суспільних розколів (протиставлення військових та цивільних, «сходу» і «заходу», розпалювання мовних суперечок); просування наративу про «втому від війни» та «неминучість поразки України» з метою деморалізації суспільства; підрив міжнародної підтримки шляхом поширення дезінформації в західних країнах про «неонацизм» в Україні, «нецільове використання допомоги» тощо [5; 7].

Для поширення цих наративів використовуються всі доступні канали: телебачення, новинні сайти, але головним полем бою стали соціальні мережі та месенджери (Telegram, TikTok, Facebook, X). Тут активно застосовуються ботоферми для створення ілюзії масової думки, технології вірусного поширення емоційно заряджених фейків, мікротаргетинг пропаганди, а також нові загрози, пов'язані зі штучним інтелектом, зокрема, deepfakes [6, с. 110-114]. Все це можна вважати інструментами когнітивної війни.

Варто зазначити, що Україна вибудувала багаторівневу систему стратегій когнітивної протидії на державному, суспільному на індивідуальному рівнях. Так, державний рівень представлений діяльністю РНБО, ЦПД, Центру стратегічних комунікацій, які здійснюють моніторинг та спростування дезінформації, а також ведуть власні стратегічні комунікації. Суспільний рівень представлений діяльністю незалежних медіа та фактчекінгових організацій (StopFake, VoxCheck, «Детектор медіа»), які відіграють ключову роль у верифікації інформації. Індивідуальний рівень – це підвищення медіаграмотності та критичного мислення громадян через освітні програми [12]. Ефективність цієї системи є високою, але вона потребує постійної адаптації до нових методів агресора.

Найбільшою помилкою було б розглядати демографічні та когнітивні загрози ізольовано. Насправді вони тісно взаємопов'язані та підсилюють одна одну. Так, перш за все, варто розглянути вплив когнітивних загроз на фізичне виживання. Цілеспрямовані ІПСО, що поширюють паніку та зневіру, безпосередньо впливають на міграційні рішення громадян, стимулюючи їх виїжджати з країни або не повертатися. Дезінформація про «мобілізацію жінок» чи «ядерний удар» може спричиняти короточасні панічні хвилі. Постійний потік негативних та маніпулятивних новин погіршує психологічний стан людей, посилюючи тривожність та депресію, що має прямі наслідки для фізичного здоров'я нації. Дискредитація державних програм підтримки ВПО чи ветеранів підриває довіру до них та ускладнює їхню реалізацію.

Серйозним є вплив фізичних викликів на когнітивну вразливість. З іншого боку, соціально-економічні труднощі, втома від війни, особисті втрати, проблеми з пошуком роботи чи житла роблять людей більш вразливими до ворожої пропаганди. Людина, що перебуває у стані стресу та невизначеності, схильна шукати прості відповіді та легше піддається маніпуляціям, зокрема наративам про «необхідність миру за будь-яку ціну» чи «несправедливий розподіл тягаря війни». Звідси випливає необхідність розробки інтегрованої стратегії людської безпеки. Наприклад, програми з повернення біженців (фізичний вимір) мають супроводжуватися потужними комунікаційними кампаніями, що спростовують російську пропаганду, спрямовану на українців за кордоном (когнітивний вимір). Програми психологічної реабілітації ветеранів (фізичний/соціальний вимір) повинні включати компонент інформаційної гігієни для протидії спробам їхньої дискредитації чи маніпуляції (когнітивний вимір). Таким чином, синтез та інтегрована стратегія – це взаємозв'язок

фізичного та когнітивного виживання.

Висновки. Отже, людський вимір став центральним полем бою у війні Росії проти України. Національна безпека України сьогодні залежить не лише від стійкості Збройних Сил, а й від здатності нації виживати та розвиватися як у фізичному, так і в когнітивному просторі. Аналіз показав, що Україна зіткнулася з подвійною екзистенційною загрозою: катастрофічною демографічною кризою та цілеспрямованою когнітивною війною, спрямованою на руйнування суспільної єдності та волі до спротиву.

Ключовим висновком дослідження є те, що ці дві загрози нерозривно пов'язані. Проблеми фізичного виживання створюють вразливості для когнітивних атак, а інформаційно-психологічні операції поглиблюють демографічні та соціальні кризи. Отже, ефективна державна політика не може фокусуватися лише на одному з цих аспектів.

Нагальною потребою для України є розробка та імплементація комплексної, інтегрованої Стратегії людської безпеки. Така стратегія має об'єднати зусилля різних міністерств та відомств і синхронізувати політики у сферах демографії, охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій. Її метою має бути не просто виживання, а створення умов для довгострокового відновлення та розвитку людського капіталу як головної запоруки стійкості та перемоги української держави. Без такої стратегії навіть військова перемога може виявитися пірровою, залишивши знелюднену та соціально виснажену країну.

Бібліографічний список:

1. United Nations Development Programme (UNDP). (1994). Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. New York: Oxford University Press. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1994>
2. Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers.
3. Лібанова Е. М. Український соціум після двох років повномасштабної війни: ризики та орієнтири. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 1 (55). С. 12–25.
4. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Населення України в умовах війни: демографічні та соціальні виклики. Аналітична доповідь. Київ, 2023. 110 с.
5. Центр протидії дезінформації. Аналіз російських інформаційно-психологічних операцій (2023-2024 рр.). Київ: РНБОУ, 2024. 85 с.
6. Федоров В. Д. Когнітивна війна як елемент гібридної агресії: інструменти та методи протидії. *Інформаційна безпека: виклики та рішення*. 2023. № 2 (10). С. 108–117.
7. Детектор медіа. Моніторинг російської дезінформації в українських соціальних мережах. Аналітичний звіт. Київ, 2024. URL: <https://detector.media/category/research/>
8. Горбулін В. П. Як перемогти Росію у війні майбутнього. Харків: Фоліо, 2021. 288 с.
9. UNHCR – The UN Refugee Agency. Ukraine Situation Flash Update #65. 2024, June. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
10. Міністерство юстиції України. Статистичний звіт про державну реєстрацію актів цивільного стану за 2023 рік. Київ, 2024. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/statistichniy-zvit-pro-derjavnu-reestratsiyu-aktiv-tsilvilnogo-stanu-gromadyan-za-2023-rik>
11. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 25 квітня 2023 р. № 373-р. «Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-demografichnogo-rozvitku-ukrayini-na-period-do-2040-roku-373-250423>
12. Єрмакова Т. В., Іванов О. Ф. Медіаграмотність як складова національної стійкості в умовах когнітивної війни. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2023. № 2 (38). С. 45–51.
13. International Organization for Migration (IOM). Report on Internal Displacement in Ukraine. May 2024. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine>
14. Prymachenko, Y. (2023). Cognitive Resilience in Hybrid Warfare: Ukraine's Experience. NATO Strategic Communications Centre of Excellence (StratCom COE). Riga. URL: <https://stratcomcoe.org/publications>
15. Національний інститут стратегічних досліджень. Людський капітал України: виклики війни та стратегії відновлення. Аналітична доповідь. Київ, 2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka>

References:

1. United Nations Development Programme (UNDP). (1994). Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. New York: Oxford University Press. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1994>

2. Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers.
3. Libanova E. M. (2024). Ukraïns'kii sotsium pislya dvokh rokiv povnomasshtabnoï viini: riziki ta orientiri. *Demografiya ta sotsial'na ekonomika*, 1 (55), 12–25.
4. Institut demografii ta sotsial'nikh doslidzhen' imeni M. V. Ptukhi NAN Ukraïni. (2023). *Naselennya Ukraïni v umovakh viini: demografichni ta sotsial'ni vikliki. Analitichna dopovid'*. Kiïv, 110.
5. Tsentr protidii dezinformatsii. (2024). *Analiz rosiis'kikh informatsiino-psikhologichnikh operatsii (2023-2024 rr.)*. Kiïv: RNBOU, 85.
6. Fedorov V. D. (2023). Kognitivna viina yak element gibridnoï agresii: instrumenti ta metodi protidii. *Informatsiina bezpeka: vikliki ta rishennya*, 2 (10), 108–117.
7. Detektor media. Monitoring rosiis'koï dezinformatsii v ukraïns'kikh sotsial'nikh merezhakh. *Analitichnii zvit*. Kiïv, 2024. URL: <https://detector.media/category/research/>
8. Gorbunin V. P. (2021). *Yak peremogti Rosiyu u viini maibutn'ogo*. Kharkiv: Folio, 288.
9. UNHCR – The UN Refugee Agency. *Ukraine Situation Flash Update #65*. 2024, June. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
10. Ministerstvo yustitsii Ukraïni. *Statistichnii zvit pro derzhavnu reestratsiyu aktiv tsivil'nogo stanu za 2023 rik*. Kiïv, 2024. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/statistichniy-zvit-pro-derzhavnu-reestratsiyu-aktiv-tsvilnogo-stanu-gromadyan-za-2023-rik>
11. Kabinet Ministriv Ukraïni. *Rozporyadzhennya vid 25 kvitnya 2023 r. № 373-r. «Pro skhvalennya Strategii demografichnogo rozvitku Ukraïni na period do 2040 roku»*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-demografichnogo-rozvitku-ukrayini-na-period-do-2040-roku-373-250423>
12. Ermakova T. V., Ivanov O. F. (2023). Mediagramotnist' yak skladova natsional'noï stiikosti v umovakh kognitivnoï viini. *Visnik Natsional'nogo aviatitsiinogo universitetu. Seriya: Filosofiya. Kul'turologiya*, 2 (38), 45–51.
13. International Organization for Migration (IOM). *Report on Internal Displacement in Ukraine, May 2024*. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine>
14. Prymachenko, Y. (2023). *Cognitive Resilience in Hybrid Warfare: Ukraine's Experience*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence (StratCom COE). Riga. URL: <https://stratcomcoe.org/publications>
15. Natsional'nii institut strategichnikh doslidzhen'. (2024). *Lyuds'kii kapital Ukraïni: vikliki viini ta strategii vidnovlennya. Analitichna dopovid'*. Kiïv. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka>

Naumkina S., Kokorev O., Tarasov A. *The political and legal foundations of the human dimension of Ukraine's National Security: Strategies for Survival and Counteraction to Cognitive Threats*

The article provides a comprehensive analysis of the political and legal foundations of the human dimension of Ukraine's national security under full-scale war, viewed through the prism of two interconnected components: the physical survival of the nation and its cognitive resilience. It is argued that modern hybrid warfare is waged not only for territories but also for people – their physical presence, demographic potential, consciousness, and will to resist. The research aims to identify key threats in the human dimension of security and to analyze the effectiveness of state strategies aimed at their neutralization. The research methodology combines a conceptual analysis of human security and cognitive warfare theories, statistical analysis of demographic and migration data, and content analysis of strategic documents and information campaigns. The article details the threats to the nation's physical survival, particularly the demographic crisis caused by unprecedented migration, falling birth rates, and war losses, as well as the human capital crisis due to «brain drain» and deteriorating public health. It examines state policies aimed at overcoming these challenges, including support for IDPs and refugee return programs. Special attention is paid to the analysis of cognitive threats as an element of a targeted war against Ukrainian identity and social cohesion. The main narratives of Russian information-psychological operations (PSYOPs) and Ukrainian counter-strategies are studied, including the activities of the Center for Countering Disinformation and the development of media literacy. A key element of the article is the analysis of the interconnection between the physical and cognitive dimensions: it demonstrates how disinformation affects migration decisions and the psychological state of citizens, and how, in turn, socio-economic difficulties increase vulnerability to hostile propaganda. It is concluded that there is an urgent need to develop and implement an integrated state strategy for human security that would synchronize demographic, social, educational, and information policies to ensure the long-term resilience and survival of the Ukrainian nation.

Keywords: national security, political and legal foundations of the human dimension, state strategy, state, nation, power, politics, political space, human security, demographic crisis, cognitive threats, information warfare, political and legal survival strategies, legal security, refugees, human capital, identity, national resilience, Ukraine.